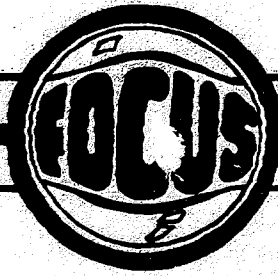

BVD-SBP

rapportage over internationale ontwikkelingen
feiten en achtergronden die van betekenis
kunnen zijn voor de binnenlandse veiligheid

A88/23 CO:2088789

12 oktober 1988

MACHTSVERSCHUIVING IN MOSKOU.

Tijdens een nog geen uur durende spoedzitting van het CC/CPSU op 30 september en een nog kortere buitengewone bijeenkomst van de Opperste Sovjet op 1 oktober, is CPSU-leider GORBACHEV erin geslaagd zijn blijkbaar gevaarlopende hervormingspolitiek voorlopig veilig te stellen. Zijn verrassingsactie droeg onmiskenbaar het karakter van een machtsgreep volgens de oude Sovjetregelen der kunst, waaraan geen discussie, stemming op publiciteit is te pas gekomen. Voor het moment heeft GORBACHEV zijn positie zeker aanmerkelijk versterkt door niet alleen zijn benoeming tot staatspresident voortijdig af te dwingen, maar bovenal een samenstel van personele en organisatorische maatregelen er door te drukken, die hem meer armsglag verschaffen voor zijn perestrojka-experiment. Een overwinning, die zo indruist tegen alwat GORBACHEV over openheid en democratisering heeft verkondigd, kan zich echter ook tegen hemzelf keren als dat experiment niet op korte termijn substantiële successen oplevert, waar het voorshands nog niet naar uitziet. Zijn tegenstanders hebben nu stellig een harde klap opgelopen, maar zijn nog allerminst verslagen. Zij nemen in heel de Sovjethiërarchie nog tal van posities in vanwaaruit zij de hervormingen kunnen doen mislukken en zullen in dat geval als eersten met kracht van argumenten GORBACHEV kunnen aanwijzen als de hoofdschuldige.

MACHTSVERSCHUIVING IN MOSKŪ

De voornaamste personele mutaties.

Met zijn coup is het GORBACHEV gelukt om een aantal oudgedienden, die niet op zijn lijn zaten, uit de hoogste partij- en staatsgremia te verwijderen of daarin althans enige stappen terug te laten doen. Zo werden twee volwaardige leden uit het Politburo ontslagen, die daarin nog ten tijde van BREZHNEV waren benoemd en die reeds op de 19e partijconferentie in juni j.l. medeverantwoordelijk waren gesteld voor diens "stagnatiebeleid". Dat betrof de veteraan Andrej GROMYKO, die daarna ook zijn positie van staatspresident (officieel : voorzitter van het Presidium van de Opperste Sovjet) moest vrijmaken voor partijleider GORBACHEV zelf, en Michail SOLOMENTSEV, die vervolgens tevens moest terugtreden als voorzitter van de Controle Commissie van de CPSU, welke na fusie met de Centrale Revisiecommissie onder leiding zal komen te staan van de voormalige Letse KGB-chef Boris PUGO, laatstelijk partijleider van Letland. Ook twee kandidaat-Politburoleden uit de BREZHNEV-periode moesten het veld ruimen, te weten Pjotr DEMICHEV, die bovendien zijn baan van "eerste vice-president" moest overdoen aan GORBACHEV's (studie-)vriend Anatoli LUKYANOV, tot dan toe CC-secretaris, en Vladimir DOLGIKH, die tegelijkertijd ontheven werd van zijn functie als CC-secretaris voor Zware Industrie.

GORBACHEV heeft zich in het Politburo (nog) niet weten te ontdoen van twee andere leden, LIGACHEV en CHEBRIKOV, die zich steeds meer leken te profileren als de leiders van het behoudende, interne partijverzet, maar heeft hen wel in andere functies weten te manoeuvreren, waarin hij ze wellicht beter in bedwang meent te kunnen houden. Yegor LIGACHEV heeft namelijk als CC-secretaris zijn zware portefeuille van Ideologie en daarmee zijn status van tweede man in de partij moeten inwisselen voor de even lastige als ondankbare portefeuille voor Landbouw, waarop al menige voorganger zijn politieke nek heeft gebroken. En Viktor CHEBRIKOV werd weliswaar benoemd tot CC-secretaris voor Justitiële Aangelegenheden, maar moest daardoor het voorzitterschap van het machtige KGB prijsgeven en overlaten aan een van zijn plaatsvervangers, Vladimir KRYUCHKOV.* Vele apparatchiki, die zich in hun posities en voorrechten door GORBACHEV bedreigd voelen, hebben zonder twijfel hun hoop gevestigd op LIGACHEV en CHEBRIKOV, die zich steeds scherper gingen uitspreken tegen een al te drastische herstructurering en openheid. Beiden mogen dan enige directe invloed hebben ingeleverd, zij maken nog altijd deel uit van de twee hoogste partijorganen en beschikken over een brede aanhang, wat GORBACHEV er ook van weerhouden zal hebben hen aan de kant te zetten.

Daartegenover staat de verdere opmars van twee notoire GORBACHEV-aanhangers, namelijk MEDVEDEV en YAKOVLEV. Vadim MEDVEDEV werd zonder de tussenfase van het kandidaat-lidmaatschap rechtstreeks benoemd tot volwaardig Politburolid en zag zich als CC-secretaris gedechargeerd van zijn verantwoordelijkheid voor de regerende CP-en om in plaats daarvan de van LIGACHEV afgenomen portefeuille voor Ideologie toebedeeld te krijgen, waarmee hij waarschijnlijk gestegen is naar de tweede plaats in de CPSU-hiërarchie. Aleksandr YAKOVLEV bleef aan als Politburolid en CC-secretaris, maar verruilde in die laatste hoedanigheid zijn taak inzake Propaganda en Cultuur voor de zwaardere verantwoordelijkheid voor Internationale Aangelegenheden. YAKOVLEV staat bekend als een fervent

---

*Zie voor de achtergronden en mogelijke gevolgen van deze KGB-mutatie: FOCUS A/22: "Wisseling van de wacht aan de KGB-top", 5 oktober 1988.

voorzitter van "het nieuwe denken" in de buitenlandse politiek en ging daarover in de zomer openlijk in debat met LIGACHEV, tegenover wie hij verdedigde dat het "klasse-karakter" van de internationale relaties ondergeschikt is aan "algemeen menselijke belangen" in zulke zaken als de nucleaire-, milieu- en vredesproblematiek.

Resultaat van deze en andere mutaties is dat het Politburo thans twaalf volwaardige leden telt, van wie er nog maar twee hun benoeming te danken hebben aan het bewind onder BREZHNEV. Dat zijn Vitali VOROTNIKOV, die overigens intussen op 3 oktober "op aanbeveling van GORBACHEV" het premierschap van de belangrijkste Sovjetrepubliek RSFSR moest inruilen voor de tot dusver ceremoniële functie van president van die Russische republiek, en Vladimir SHERBITSKIY, de partijleider van de Ukraine, die GORBACHEV blijkbaar nog steeds niet aan de dijk durft te zetten met het oog op zijn stevige positie in die Sovjetrepubliek. Met het ontslag van de twee kandidaat-leden DEMICHEV en DOLGIKH en de benoeming van drie nieuwe, onder wie "vice-president" LUKYANOV, is het aantal niet-stemgerechtigde Politburoleden gekomen op acht, die allen onder de huidige partijleider zijn verkozen. Zo is het voltallige Politburo opnieuw verjongd en versterkt met GORBACHEV-medestanders, al blijft er nog altijd een aantal behoudende of niet nader te duiden leden deel van uitmaken, die het de algemeen CPSU-secretaris nog lastig genoeg kunnen maken.

Ongeveer hetzelfde kan gezegd worden van het college van CC-secretarissen, waarin zich ook enige twijfelachtige mutaties hebben voorgedaan. Dat geldt bijv. voor de benoeming van CHEBRIKOV tot partijsecretaris voor Justitiële Aangelegenheden, maar niet minder voor het ontslag van DOBRYNIN als *partijsecretaris voor Internationale Aangelegenheden. Anatoli DOBRYNIN werd ~~als~~ beschouwd als de belangrijkste figuur van de CC, die ~~als~~ CC dienstzaken als Sovjetambassadeur in Washington naar Moskou terugkeerde als CC-secretaris en hoofd van de CC-afdeling Buitenland. Hij wordt beschouwd als een van de architecten van de nieuwe buitenlandse Sovjetpolitiek, aan wie het te danken was dat het zwaartepunt van de internationale beleidsvorming verschoof van het ministerie van Buitenlandse Zaken naar de CC-afdeling Buitenland. Het is daarom de vraag of hij heeft moeten wijken omdat hij werkelijk problemen heeft met zijn gezondheid, zoals officieel is meegedeeld, of omdat hij niet te handhaven was naast minister van Buitenlandse Zaken SHEVARDNADZE, een andere vertrouweling van GORBACHEV, en daarom plaats moest maken voor de nieuwe CC-secretaris Internationale Zaken YAKOVLEV. Overigens is er een interessante verandering aangebracht in de taak van CC-secretarissen zoals in het navolgende zal blijken.*

De voornaamste organisatorische maatregelen.

Niet minder belangrijk dan de personele mutaties zijn de organisatorische maatregelen, waartoe besloten werd tijdens de twee bijzondere zittingen rond de maandwisseling. Voor wat de partij betreft werd daarover na het CC-plenum mededeling gedaan door de nieuwe partij-ideoloog MEDVEDEV, die zich zo inderdaad leek te exponeren als de nieuwe nummer twee in de CPSU-leiding. Uit zijn woorden viel op te maken dat het CC "unaniem" akkoord is gegaan met een ingrijpende reorganisatie en bijna halvering van zijn eigen CC-apparaat, dat als een soort parallelbureaucratie alle bestuursorganen in staat en economie altijd bestookt heeft met gedetailleerde instructies en daarmee het effectief besturen vrijwel onmogelijk maakte. De meer dan twintig CC-afdelingen, waaruit het apparaat was opgebouwd, worden vooral voorzover zij zich met de economie bezighielden fors in aantal en omvang gereduceerd en verliezen bovendien hun beslissingsbevoegdheid, zodat eindelijk ernst gemaakt kan worden met grotere zelfstandigheid voor sovjets en bedrijven.

Wat er van de CC-afdeling overblijft zal gehergroepeerd worden en onder verantwoordelijkheid geplaatst van zes nieuw gecreëerde CC-commissies. Die zullen worden voorgezeten door zes CC-secretarissen, die tevens Politburolid zijn, waardoor het CC-apparaat onder directe controle van het Politburo komt. De CC-commissies mogen zich niet meer mengen in de bestuurlijke gang van zaken van alledag, maar moeten volgens MEDVEDEV gaan fungeren als sleutelorganen voor de strategische beleidsbepaling op de hoofdterreinen van beleid. Zo is er voorzien in een CC-commissie voor Ideologie (onder voorzitterschap van MEDVEDEV), voor Organisatie en Kaderpolitiek (RAZUMOVSKY), voor Sociaal Economische Politiek (SLYUNKOV), voor Landbouw (LIGACHEV), voor Internationale Aangelegenheden (YAKOVLEV) en voor Justitiële Aangelegenheden (CHEBRIKOV). Deze fundamentele reorganisatie, deels zelfs ontmanteling van het CC-apparaat was reeds tijdens de bijzondere partijconferentie voorgenomen, maar is er nu versneld doorheen gejaagd, omdat zij van binnenuit kennelijk op grote weerstand stuitte. Dat laat zich ook indenken omdat zodoende vele duizenden partijbureaucraten - niet alleen op het niveau van het CC, maar ook op dat van de partijcomite's in de republieken, steden en regio's - hun geprivilegerde posities zien verdwijnen en overgeplaatst en bijgeschoold moeten worden voor andere, meestal minder prestigieuze banen.

Een andere essentiële verandering, die al op de partijconferentie was voorgesteld, is nu eveneens voortijdig doorgevoerd, namelijk de combinatie van de post van algemeen-secretaris van het CC/CPSU met die van voorzitter van het Presidium van de Opperste Sovjet. Dit voorstel was een logische consequentie van de aanbeveling om als regel de eerste secretarissen van de partijcomite's van het laagste tot het hoogste echelon te laten verkiezen tot voorzitter van de corresponderende volksraad (sovjet). Er ontstond nogal wat discussie over deze functiecombinatie, omdat die haaks leek te staan op de eveneens uitgesproken noodzaak een duidelijke scheidslijn aan te brengen tussen de rol van de partij als politieke voorhoede van de samenleving en die van de Sovjetstaat als het beslissende machtsinstrument van het volk. Niettemin werd besloten dat tijdens de reguliere zittingen van het CC en de Opperste Sovjet in oktober van dit jaar zou worden voorzien in een grondwetswijziging en een nieuwe kieswet, die in maart 1989 verkiezingen mogelijk moesten maken voor een nieuw parlement, het zg. "Congres van Volksafgevaardigden", dat vervolgens onder meer een staatspresident met grote volmachten zou dienen te kiezen. En er bestond eigenlijk geen twijfel aan dat de algemeen partijsecretaris zich volgend voorjaar langs deze reglementaire weg meester zou maken van die hoogste staatsfunctie, die dan bekleed zou zijn met extra bevoegdheden op binnen- en buitenlandse politiek terrein. Dat GORBACHEV reeds thans de bejaarde GROMYKO uit de nu nog goeddeels ceremoniële presidentsfunctie heeft laten zetten om zich zelf daarin te kunnen laten benoemen, moet dus wel een bijzondere reden gehad hebben.

Mogelijke motieven

Waarom GORBACHEV de uitvoering van de door de partijconferentie zo zorgvuldig voorbereide "hervorming van het politieke systeem" niet rustig heeft afgewacht en gemeend heeft deze door een soort putsch overhaast te moeten forceren, valt niet met zekerheid te beoordelen. Sommigen menen dat de partijleider zijn conservatieve rivalen onder leiding van zijn plaatsvervanger LIGACHEV voor heeft willen zijn, omdat die tijdens zijn vakantie in augustus plannen zouden hebben gesmeed om hem op de geplande najaarsvergaderingen van CC en parlement onderuit te halen. Zij wijzen o.a. op de nauwelijks bedekte wijze waarop LIGACHEV zich in die periode tegen GORBACHEV heeft afgezet en met diens medestanders in discussie is getreden over zulke principiële kwesties als het klasse-karakter van de internationale verhoudingen en de onaanvaardbaarheid van vrije markt-elementen in de socialistische economie. Anderen zijn van oordeel dat

GORBACHEV al kort na zijn kantie tot het inzicht moet zijn gekomen dat de herstructureringsvoornemens en het vernieuwingselan van de bijzondere partijconferentie hopeloos verzand waren in algehele passiviteit en tegenwerking. Zo moest hij tijdens een rondreis door Siberië medio september constateren, dat de bevolking niet alleen hoogst ontevreden was over de voedselvoorziening en de leefsituatie in het algemeen, maar ook uiterst sceptisch over de mogelijkheden van perestroika om daarin een keer ten goede te brengen. Inmiddels zou er ook niet veel terecht zijn gekomen van de op de partijconferentie uitgesproken verwachtingen, dat de in dit najaar te houden verkiezingen aan de partijbasis de oude leidersgarde grotendeels zouden vervangen door competente jongeren door toepassing van democratischer verkiezingsprocedures als geheime stemming en keuze uit meer kandidaten. Voorts zou een presidium-vergadering onder leiding van GROMYKO een agenda voor de oktoberzitting van de Opperste Sovjet hebben vastgesteld, waarop naast allerlei routinezaken met geen woord werd verwezen naar de voorgenomen grondwetswijziging en nieuwe kieswet, wat verdacht veel leek op obstructie van partijbesluiten.

Voor het verdere verloop van de gebeurtenissen maakt het trouwens niet veel uit of GORBACHEV met zijn verrassingsactie nu een complot heeft willen verijdelen of de sluipende sabotage van zijn opposenten heeft willen breken. In elk geval moet hij tot de conclusie zijn gekomen dat snel handelen geboden was om nog iets van zijn hervormingsplannen te redden. Tijdens een opmerkelijk vraaggesprek met hoofdredacteuren op 23 september verzuchtte hij dat door alle tijdverlies het hele spel verloren dreigde te gaan en dat het daarom "onmogelijk was sommige problemen op te lossen zonder ingrijpen op de oude manier. Wat kun je er aan doen? Dat is het leven!" Precies een week later betoonde hij zich een meester in het hanteren van de oude spelregels door op de in allerijl bijeengeroepen zittingen van CC en Opperste Sovjet zijn organisatorische en personele ingrepen in sneltreinvaart te laten bekrachtigen zonder enige vorm van openheid of democratische besluitvorming. In een korte toespraak voor de Opperste Sovjet kwalificeerde hij zijn benoeming tot staatshoofd dan ook niet zozeer als resultaat dan wel als noodzakelijke voorwaarde voor zijn perestroika-koers. Hij verzekerde zich nu te zullen inzetten voor versnelling van de hervormingen en voor versterking van de sovjets als hoogste vertegenwoordigende organen van het volk.

Het paradoxale van deze dramatische toedracht is dat zij plaatsvond in naam van voortgaande democratisering en herstructurering, maar neerkwam op verdere centralisatie en concentratie van de macht, in het bijzonder in handen van Mikhail GORBACHEV. De over het geheel genomen positieve reacties in binnen- en buitenland op zijn benoeming tot staatspresident zullen dan ook minder te maken hebben met waardering voor de gevolgde methode dan met het vertrouwen en de goodwill, die hij persoonlijk geniet. Dat is bepaald een wankel basis voor een structureel bedoelde hervorming van het politieke Sovjetsysteem. De gang van zaken biedt op zichzelf nauwelijks een garantie voor het welslagen van de vernieuwingspolitiek, die ermee gediend heet te zijn, en zal zich op zeker moment juist daartegen kunnen keren. Want GORBACHEV heeft hoog spel gespeeld door zijn tegenstanders aldus voor het hoofd te stoten, en hen zo nog meer reden te geven hem als eerstverantwoordelijke een koekje van eigen deeg te presenteren als het perestroika-experiment faalt. En dat experiment lijkt voorshands alleen maar meer problemen op te leveren: groeiende spanningen tussen belangengroeperingen, oplopende animositeit tussen nationaliteiten en ethnische minderneden, stijgende onrust in de Oosteuropese broederlanden en bovenal toenemende chaos in de toch al zielogende economie. Als de bevolking op korte termijn geen vruchten van de perestroika zal kunnen plukken in de zin van een betere levensmiddelen-voorziening en hogere levensstandaard, zal zij zich er vrijwel onvermijdelijk van afkeren. GORBACHEV heeft met zijn shocktherapie waarschijnlijk een mentaliteitsverandering onder de bevolking teweeg

willen brengen, maar die u wel eens averechts kunnen uitpakken als spoedige successen uitblijven.

Enkele bespiegelingen

De paradox van GORBACHEV's aanpak lijkt samen te hangen met zijn streven de dagelijkse bestuursrol van de volks- en werkersvertegenwoordigers te versterken en gelijktijdig de politiek-ideologische sturingsrol van de partij meer kracht bij te zetten. Om een eind te maken aan de verlamdende dubbelbureaucratie in het Sovjetsysteem tot nu toe, pleitte hij op de partijconferentie voor een duidelijker rolverdeling tussen partij en staat, maar de ironie wil dat dit pleidooi uitmondde in het voorstel om de leidende partij- en overheidsfuncties van hoog tot laag te verenigen in een en dezelfde persoon. Hij probeert blijkbaar het onverzoenlijke met elkaar te verzoenen door enerzijds vast te houden aan de marxistisch-leninistische ideologie en het daarop gebaseerde machtsmonopolie van de partij, en anderzijds meer vrijheid en democratische zeggenschap te willen toekennen aan het volk. Hij zal de communistische ideologie niet willen opgeven, omdat het Sovjetregiem daardoor zijn enige legitimatie en referentiekader zou kwijtraken. Maar tegelijkertijd beseft hij blijkbaar dat vormen van echte democratische inspraak nodig zijn om de bevolking te bewegen tot meer inzet, initiatief en verantwoordelijkheidsbesef, waarzonder een moderne en krachtige Sovjetstaat niet zal zijn op te bouwen.

Voortdurend tracht GORBACHEV de feiten van het Sovjetmodel en de apathie van het Sovjetvolk te verklaren uit de periodes van "socialistische deformatie", nl. het tijdperk van de "persoonscultus" (STALIN) en dat van de "stagnatie" (BREZHNEV). In die tijd is volgens hem de "menselijke factor" volledig ondergeschikt gemaakt aan de opbouw en consolidatie van de Sovjetmaatschappij, wat bij de gewone mensen geleid heeft tot "vervreemding" en verlies aan geloof in de communistische idealen. Maar vooral onder verwijzing naar de "late" LENIN, die net als hijzelf een crisissituatie op "creatieve wijze" moest zien te overwinnen, verklaart GORBACHEV zich te willen blijven richten op het "wetenschappelijk socialisme", waarvan het Stalinisme en Brezhnevisme uiteraard wel meer dan alleen maar deformaties zijn geweest. Het valt echter op dat hij daarbij de "harde kanten" van de klassieke leerstukken niet teveel accent geeft en zich bij de motivatie van zijn hervormingen niet alleen beroept op typisch ideologische argumenten, maar ook op noties als "algemeen menselijke waarden", pragmatisme en "gezond verstand", waarvoor de communistische filosofie eigenlijk geen ruimte laat. Het is alsof hij de ideologische legitimatie van het Sovjetsysteem tracht aan te vullen met een extra democratisch mandaat vanuit de bevolking. Die combinatie krijgt een institutionele vorm in de dubbelfiguur van partijleider/gekozen sovjetvoorzitter, waaraan GORBACHEV nu zelf via een kunstgreep op het hoogste niveau gestalte zal gaan geven. Hij heeft tot dusver nooit een duidelijk doel of toekomstperspectief van zijn beleid geformuleerd, al maakt hij er geen geheim van het Sovjetsysteem te willen versterken en moderniseren door het autoritaire karakter ervan te liberaliseren. De vraag blijft echter of hij die liberalisering uitsluitend als middel beschouwt of ook als een doel in zichzelf. Zolang een land met de voorgeschiedenis van de Sovjet-Unie in het beslissende dilemma voor socialistisch monisme of democratisch pluralisme niet verder komt dan de semantische vondst van "socialistisch pluralisme", blijft het verdacht als een totalitaire mogendheid, met op termijn alle risico's van dien ook voor de omringende wereld.